

CONSERVAREA TIMPLELOR DIN SECOLUL XVI-XVIII DE LA MĂNĂSTIRILE TISMANA, POLOVRAGI ȘI CRASNA — JUDEȚUL GORJ

ION LĂCEANU
VASILE MARINOIU

Restituirea valorilor istorico-artistice ale patrimoniului nostru cultural face parte din politica culturală a partidului și statului nostru. Legea nr. 63 din anul 1974 subliniază: „...Ocrotirea patrimoniului cultural național este o necesitate imperioasă a progresului spiritual al țării, constituie parte componentă a întregii activități de înflorire a civilizației socialiste și comuniste în România“.

Privită prin prisma interesului și a prețuirii deosebite de care se bucură mărturiile culturale ale trecutului în țara noastră, activitatea ce se desfășoară astăzi în domeniul conservării bunurilor culturale se caracterizează prin complexitatea și volumul mare de lucru.

Din multitudinea de probleme ridicate de starea de conservare a bunurilor culturale existente pe teritoriul județului Gorj, o categorie aparte o constituie templele de lemn din secolele XVI-XVIII de la mănăstirile Tismana, Polovragi și Crasna.

În contextul semantic, timpla denumeste peretele despărțitor dintre naos și altar într-o biserică ortodoxă, perete ce în a sa evoluție a trecut treptat de la o simplă perdea, în cultul răsăritean, la un perete de argint¹, ce arăta imensa bogăție a Imperiului Roman de Răsărit în timpul lui Justinian. În alte țări mai sărace această separație s-a realizat printr-o timplă de zidărie sau de lemn.

Pe teritoriul românesc, bogat în păduri, s-au construit temple bogat ornamentate ca și restul mobilierului: strane, jețuri etc.

Templele din lăcașurile de cult de pe teritoriul Gorjului, sint construite în majoritatea lor din lemn de esență moale în așa numita tehnică „tavolo“ (lemn gros de esență moale cu textură omogenă). Templele care au suscitât un interes deosebit din punct de vedere al stării de conservare au fost cele de la mănăstirile: Tismana, Polovragi și Crasna. Pentru a conserva aceste bunuri a fost necesar a cunoaște pe de o parte tehnologia de executare a acestor temple, iar pe de altă parte anamneza cauzelor care au provocat diversele modificări în timp.

Referitor la tehnologia de lucru a templelor amintite menționăm că subiectul era tratat cu unul sau mai multe straturi de clei organic

1. N. Iorga, „Catapeteasma — Datina Românească“, Vălenii de Munte, 1932, p. 3.

obținut, probabil, din piei de animale argășite în var stins. Apoi, au fost depistate câteva straturi de clei cu ipsos, iar ultimele straturi au în compoziția lor resturi organice provenind de la albușuri de ou, ulei vegetal, săpun (stearați). Dintre polimenții folosiți majoritatea au în alcătuirea lor, în diferite proporții, următoarele substanțe: oxid de fier (ocru de Țarigrad, ocru de Thassos, bolos), sulfură de mercur (chinovar), săpun, ceară, albuș de ou. Aurirea a fost realizată cu ajutorul alcoolului etilic.

În puțina pictură, prezentă pe tîmple, realizată în tempera s-au depistat următorii pigmenți: alb de plumb (carbonat bazic de plumb), ocru (oxid de fier), verde (acetat de cupru), negru de fum (chinoros), sulfură roșie de mercur (chinovar), ambră (ocru cu negru de mangan). Unele dintre culori au în compoziția lor sulf pentru a nu altera culorile (ultramarinul, vermillion, cadmiu).

Din studiile întreprinse s-a constatat că:

— Tîmpla mănăstirii Tismana, datată 1766, sculptată, traforată, grunduită, poleită în aur, este lucrată din lemn de tei. Decorația sculpturală este alcătuită din opt stilpi cu motive florale, cu capitel compozit. Ușile împărătești realizate din două panouri batante sînt bogat ornamentate cu motive florale și vegetale, zoomorfe și antropomorfe. Motivul „Arborele lui Ieseu” se află situat în centrul primului brîu sculptat. În linii mari se întîlnesc aceleași decorații și la celelalte tîmple tratate.

— Tîmpla mănăstirii Polovragi, executată la sfîrșitul secolului al XVII-lea, este, din punct de vedere al stării de conservare, mai bine păstrată decît cea de la Tismana, însă atacul biodegradatorilor este și aici activ, ceea ce a necesitat intervenția.

— Tîmpla schitului Crasna, efectuată între 1648—1653, reprezintă o capodoperă a sculpturii românești în lemn, avînd o excepțională valoare artistică. În centrul tîmplei se află pictat un tablou votiv reprezentînd pe Matei Basarab și pe mitropolitul Ștefan Și aici s-a constatat un atac evolutiv al biodegradatorilor.

Luat în medie densitatea minimă a găurilor de zbor este între 10-85 pe dm^2 , iar cea maximă între 160-200/ dm^2 , ceea ce afectează s'ructura mecanică a lemnului din tîmple. (Vezi foto).

Dintre insectele xilofage amintim: *Anobium punctatum* de Geer, *Lyctus linearis* Goeze, *Xylotures lineatus* Oliv. Examenul micologic a identificat numeroși spori și chiar hife, dar care nu au putut ajunge la fructificație datorită condițiilor microclimatice necorespunzătoare.

Analiza variațiilor de macroclimat a stabilit că aceste obiective se află în izoterma de 10°C, cu media de precipitații de 820 mm anual (grafic 1).

Referitor la microclimatul unităților respective se constată mici variații atît de temperatură cît și de umiditate relativă, fapt ce se explică prin așezarea respectivelor monumente istorice în condiții de topoclimat oarecum diferit. La Polovragi se simte efectul curenților de aer din Cheile Oțetului, determinînd în felul acesta o umiditate relativă mai scăzută. La schitul Crasna, așezat pe malul stîng al pîrîului Blahnița într-un

cadru vegetal bogat, se constată că temperatura medie (din interiorul monumentului) este mai mică cu $0,5-1^{\circ}\text{C}$, iar umiditatea relativă crește cu $5-10\%$ față de cea constatată la Mănăstirea Polovragi. Prezența vegetației și a numeroaselor izvoare carstice influențează (vezi graficul 2) atât temperatura cât și umiditatea relativă în sens negativ, dar mai

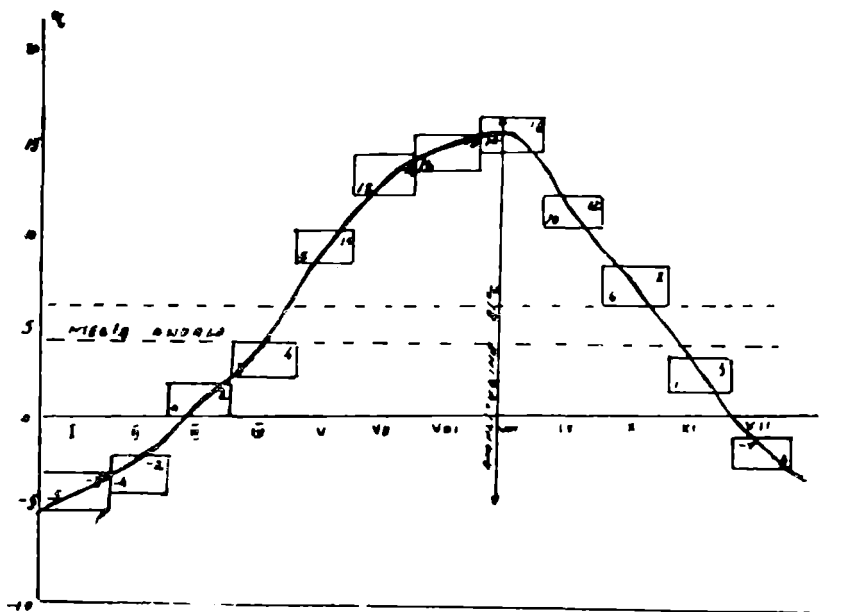
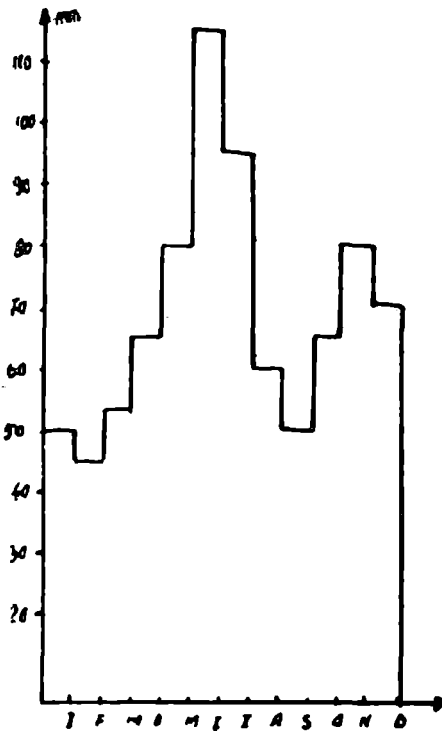
Fig. 1.

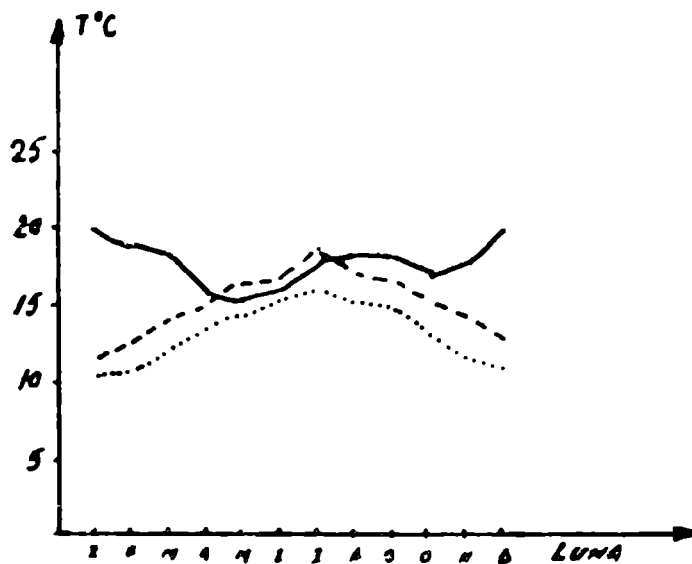
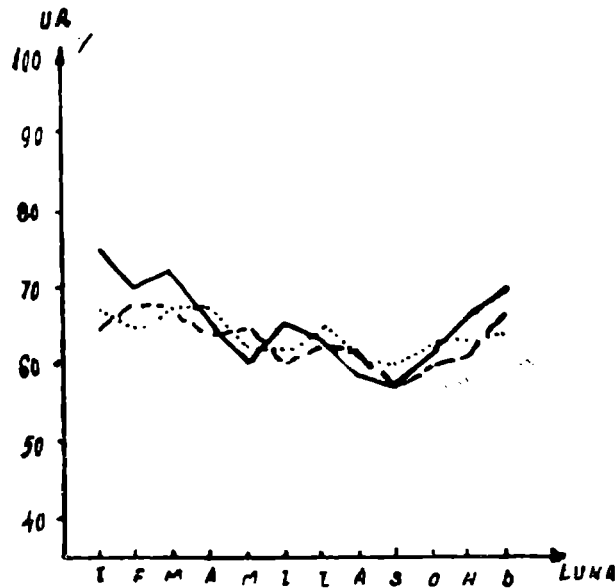
ridicată ca cea de la obiectivele amintite, fapt explicat prin albedoul mare al rocilor calcaroase din zona Mănăstirii Tismana.

În funcție de condițiile climatice (macro și microclimat), de materialele folosite în execuția acestor temple, de perioada optimă de aplicare a tratamentului, am hotărât a folosi bromura de metil, „Delicia Gastoxin” și xylamon.

Compatibilitatea dintre bromura de metil și componenții din pigmenții frescelor s-a stabilit prin studiul comparativ a proprietăților fizico-chimice dintre fumigant și bunuri.

Proprietățile fizico-chimice ale fumigantului sînt: punctul de fierbere este la $4,5^{\circ}\text{C}$; greutatea specifică a valorilor este de 3,27; difuzează uniform pînă la înălțimea de 7 m față de poziția diuzei de ieșire a gazului, iar pentru înălțimi mai mari se ridică temperatura gazului sau nivelul diuzei; are mare putere de pătrundere, este foarte puțin solubilă în apă (sub 1%), nu are acțiune corozivă asupra metalelor, exceptînd aluminiul și compușii acestuia, precum și masele plastice. Este

foarte stabilă din punct de vedere chimic la acțiunea factorilor de microclimat.

Am folosit bromura de metil deoarece în urma analizei spectrografice a pigmentilor din obiectivele enumerate nu am găsit elemente incompatibile cu fumigantul.

Fig. 2.

„Delicia Gastoxin“, cealaltă substanță fumigantă folosită, este o fosfură de aluminiu, carbonat de amoniu și parafină, care sub acțiunea umidității din monumente trece în hidrogen fosforat, foarte toxic și inflamabil, care de fapt este substanța activă.

Pentru stabilirea concentrației fumiganților a fost necesar a stabili volumul obiectivelor.

Fluxul operațiilor efectuate la fiecare obiectiv a fost :

— curățirea mecanică a depunerilor anorganice de pe elementele constructive a timpelor, tetrapoadelor, stranelor și mobilierului existent în obiectiv, prin aspirare și periere ;

— asigurarea etanșeității ferestrelor și ușilor ;

— aplicarea tratamentului remanent de dezinfestare pe cale umedă prin pulverizare și pensulare cu xylamon ; limpetol etc. ;

— aplicarea tratamentului curativ prin gazare cu bromură de metil sau „Delicia Gastoxin“. Tratamentul curativ s-a efectuat imediat după terminarea tratamentului profilactic, în stadiul cînd materialul lemnos din bunuri era umed, deoarece bromura de metil este foarte solubilă în solvenți petrolieri și deci în urma solvirii pe bunuri va exista o cantitate mai mare de bromură de metil decît prin interacțiunile de

Fig. 1—2—3. — Detalii din actul de conservare.

absorbție și absorbție. Apoi, odată cu uscarea, se pune în libertate bromura de metil dizolvată și difuzia în toată masa lemnoasă este asigurată ;

— aerisirea, ce durează între 2-7 zile ;

— controlul calitativ al reziduurilor tratamentelor aplicate. Pentru a stabili reziduurile de bromură de metil din obiective, s-a folosit ca indicator flacăra de alcool metilic.

Înainte de începerii fluxului operațional necesar a stabili și marca perimetrul de protecție cu indicatoare pentru substanțe toxice.

Pe baza observațiilor efectuate la fața locului și în laborator (analiză spectrografică) nu s-au observat degradări și reinfestări cu insecte xilofage în cei patru ani ce au trecut de la aplicarea acestui tratament complex.

BIBLIOGRAFIE

1. * * * *Legea 63 din anul 1974*, București, 1974.
2. Drăguț V., *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
3. Havel M., *Tehnica tabloului*, Editura Meridiane, București, 1980.
4. Iorga Nr., *Catapeteasma*, „Datina Românească” Vălenii de Munte, 1932.
5. Iorga N., *Studii și documente XV (Inscripții din bisericile României III)*, București, 1908.
6. Micle V., *Mănăstirea Polovragi*, Editura Mitropoliei Craiovei, 1978.
7. Sacerdoțeanu A., *Mănăstirea Polovragi*, în „Buletinul Monumentelor istorice”, anul XXXIX (1970), nr. 1.
8. Ștefulescu Al., *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904.
9. Ștefulescu Al., *Schitul Crasna*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1910.
10. Ștefulescu Al., *Mănăstirea Tismana*, Tipografia N. D. Miloșescu, Tg. Jiu, 1896.
11. Teodoru R., *Mănăstirea Tismana*, Editura Meridiane, București, 1966.
12. Verona A. G., *Pictura — studiu tehnic*, Editura și tiparul Sf. Mănăstiri Neamțu, 1943.
13. * * * *Prospect bromura de metil*.
14. * * * *Prospect „Gastoxin Delicia”*.